

Ηλεκτρονικό περιοδικό της
Ιεράς Μητροπόλεως
Κυρηνείας

ΔΙΟΝΥΣΙΑ ΧΑΤΖΗ

ΞΑΝΑ-ΥΦΑΙΝΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ. ANDRÉ BAZIN

\

ΤΕΥΧΟΣ 13-14

2022-2023

ΞΑΝΑ-ΥΦΑΙΝΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ. ANDRÉ BAZIN

Abstract: The present article explores aspects of the life and work of the prominent French film theorist and critic André Bazin, emphasizing the spirituality that permeates both. Bazin was one of the founders of film theory and criticism. Shaped by the traumas of the two major wars of the 20th century, he considered cinema as the art form that could humbly heal those wounds. His thinking reflects influences from Christian thinkers of his era. In the theory of cinematic realism, which conceives film as the revelation of the real and of which Bazin is a key proponent, correlations with Christian cosmology are discernible. The cinematic movement of neorealism represents the realization of Bazin's cinematic aesthetics as it turns towards the humble and the underprivileged. Simultaneously, his way of life reveals a person with deep love and unwavering concern for others.

Keywords: André Bazin; Cinematic Realism; Aesthetics; Theology/

Ο André Bazin (1918-1949) είναι θεμελιακή μορφή της κινηματογραφικής τέχνης και ιδιαίτερα της κινηματογραφικής θεωρίας και κριτικής, ίσως ο θεωρητικός με τη μεγαλύτερη επίδραση στην ιστορία του κινηματογράφου. Ένα πλήθος σκηνοθετών, ονόματα μυθικά όπως οι Robert Bresson, Luis Buñuel, Roberto Rossellini, Orson Welles, Jean Renoir, επηρεάστηκαν από τις ιδέες του και ετοίμασαν τις νέες τους ταινίες σύμφωνα με αυτές.¹ Παράλληλα, ολόκληρη η γενιά των σκηνοθετών της Nouvelle Vague οφείλει την εμφάνισή της στις θεωρητικές συλλήψεις του. Τέλος, μια σειρά από εθνικές κινηματογραφικές σχολές δέχτηκαν ρητά ή υπόρρητα την επιρροή του.² Ο Bazin όμως δεν είναι μόνο ένας από τους σημαντικότερους φιμολόγους-κριτικούς, με μια πολύ ιδιαίτερη, ευαίσθητη και βαθιά ανθρωπιστική ερμηνευτική

* Δρ Θεολογίας, MA Θεολογίας, Ανώτατη Εκπαίδευση—Ελληνική Δημοκρατία.

¹ Dudley Andrew, *André Bazin*, Oxford University Press, Οξφόρδη και Νέα Υόρκη 2013, σ. xlvii. Η μετάφραση του παραθέματος έγινε από τη συγγραφέα του άρθρου, το ίδιο ισχύει για όλα τα ξενόγλωσσα, αγγλικά και γαλλικά, παραθέματα που ακολουθούν και δεν αναφέρεται μεταφραστής.

² Ο.π., σ. xxii-xxiii.

προσέγγιση στα κινηματογραφικά δημιουργήματα.³ Παραμένει μια ξεχωριστή πνευματική φυσιολογία, ένας επίμονος στοχαστής του νοήματος του ανθρώπου και του κόσμου, του οποίου ο στοχασμός καθίσταται εφικτός δια του νέου καλλιτεχνικού μέσου, της κινηματογραφικής τέχνης, ως ενός διαφορετικού τρόπου όρασης του κόσμου. Στην πραγματικότητα ο Bazin είναι ένας ποιητής, όπως τον περιγράφει ο Jean Renoir⁴ με τόνο τρυφερό στον πρόλογο της αγγλικής μετάφρασης του περίφημου *Qu'est-ce que le cinema?*, μιας συλλογής κειμένων θεμελιωδών για την έβδομη τέχνη, που εκδόθηκαν στα γαλλικά, στα χρόνια ανάμεσα 1958-1961.⁵ Ένας ποιητής του οποίου η επίδραση συνεχώς μεγαλώνει εκτεινόμενη στο μέλλον. Ένας ποιητής που, αντλώντας την ποίηση από το ίδιο το σώμα της γης,⁶ ανέδειξε τη βαθιά πνευματικότητα του σινεμά και το εξύψωσε, τοποθετώντας το ανάμεσα στις αρχαιότερες τέχνες. Ένας ποιητής-άγιος, όπως επιμένει ο Renoir, που εντόπιζε την ομορφιά σε κάθε πλάσμα, ακριβώς όπως οι άγιοι αναγνωρίζουν την εικόνα του Θεού σε κάθε άνθρωπο.⁷

Οι συγκινητικοί πρόλογοι στις συλλογές του —και όχι μόνο— από τις δύο κινηματογραφικές μεγαλοφυΐες Truffaut και Renoir είναι μαρτυρίες μιας απέραντης καλοσύνης και υπαρκτικής ευρυχωρίας. Αμφότεροι μαρτυρούν για την αγιότητα του ανθρώπου. Ο Truffaut γράφει πως πρόκειται για ένα πλάσμα της εποχής πριν την Πτώση.⁸ Πώς νοηματοδοτείται αυτή η απόφαση; Προπρωτική ύπαρξη σημαίνει

³ Hunter Vaughan, «André Bazin», στο: *Film, Theory and Philosophy. The Key Thinkers*, επιμ.: Felicity Colman, McGill-Queens University Press, Montreal & Kingston 2010, σ. 100-108, εδώ σ. 100. Όπως γράφει ο Truffaut, ο Bazin είναι κάτι περισσότερο από κριτικός. Επίκεντρο της προσπάθειάς του είναι κυρίως να περιγράψει τις ταινίες και όχι να τις κρίνει. Βλ. François Truffaut, πρόλογος στο André Bazin, *Jean Renoir*, αγγλ. μτφρ.: W.W. Hulsey, William H. Simon, W.H. Allen, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1974, σ. 7.

⁴ Jean Renoir, πρόλογος στο André Bazin, *What is cinema?*, τόμ. 1, μτφρ. στην αγγλική: Hugh Gray, University of California Press, Μπέρκλει, Λός Άντζελες, Λονδίνο 1967. Πρόκειται για την πρώτη μετάφραση στην αγγλική γλώσσα. Ακολούθησε το 1971 ο δεύτερος τόμος με πρόλογο αυτή τη φορά του πνευματικού τέκνου του, François Truffaut. Βλ. François Truffaut πρόλογος στο André Bazin, *What is cinema?*, τόμ. 2, μτφρ. στην αγγλική: Hugh Gray, University of California Press, Μπέρκλει, Λός Άντζελες, Λονδίνο 1971.

⁵ Η πρώτη γαλλική έκδοση του *Qu'est-ce que le cinema* δημοσιεύτηκε σε τέσσερις τόμους κατά τη διάρκεια των χρόνων 1958-1961 από τις εκδόσεις Le Cerf. Επανεκδόθηκε ως μια ενιαία συλλογή το 1999. Βλ. André Bazin, *Qu'est-ce que le cinema*, collection Septième Art, Les Éditions du Cerf, Παρίσι 1999.

⁶ Η ουσία της ποίησης δεν βρίσκεται πέρα από το πραγματικό, το ποιείν δεν αιωρείται πάνω από τη γη αλλά υπάρχει εντός της. Με αυτόν τον τρόπο ο Bazin κατανοεί ποιητικώς την ουσία του κινηματογράφου. Βλ. Martin Heidegger, *...Ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος...*, εισαγ. Γιώργος Ξηροπαΐδης, μτφρ.: Ιωάννα Αβραμίδου, Πλέθρον, Αθήνα 2008, σ. 25.

⁷ Renoir, πρόλογος στο André Bazin, *What is cinema?*, τομ. 1, ό.π., σ. v-vi. Πρβλ. Jean Renoir, «André Bazin's little beret», στο: André Bazin, *Jean Renoir*, μτφρ. στην αγγλική: W. W. Hulsey, William H. Simon W.H. Allen, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1974, σ. 12.

⁸ Truffaut, πρόλογος στο André Bazin, *What is cinema?*, τομ. 2, ό.π., σ. v.

βλέμμα στέρα αγαπητικό, σημαίνει αγκάλιασμα και σχέση, ανιδιοτέλεια και προσφορά. Ο ίδιος ο Truffaut είναι η απόδειξη αυτού του αγαπητικού βλέμματος. Τα εφηβικά χρόνια του σκηνοθέτη ήταν εξαιρετικά οδυνηρά, καθώς πάλευε να απαγκιστρωθεί από ένα ζοφερό οικογενειακό περιβάλλον και να ανακαλύψει τον δρόμο του.⁹ Ο Bazin στάθηκε για αυτόν πραγματικός γονιός: αφού τον βοήθησε στην εφηβική του ηλικία να αποδεσμευτεί από οίκο κράτησης και στη συνέχεια να αποφυλακιστεί από την στρατιωτική φυλακή και το άσυλο,¹⁰ του βρήκε την πρώτη του δουλειά στον κινηματογράφο, του δίδαξε να γράφει για το σινεμά, τον ώθησε να δημοσιεύσει τα πρώτα του άρθρα, τον βοήθησε να γίνει σκηνοθέτης. Ο θάνατος του Bazin συνέπεσε με την έναρξη των γυρισμάτων της ταινίας-σταθμού του παγκόσμιου σινεμά *Τα 400 χτυπήματα* (1959), μια ταινία σχεδόν αυτοβιογραφική που ο Truffaut αφιέρωσε στον πνευματικό του πατέρα. «Οφείλω καθετί ευχάριστο που συνέβη στη ζωή μου σε εκείνον», γράφει.¹¹ Αυτό το πλεόνασμα αγάπης δηλώνει τον άνθρωπο του κήπου του Παραδείσου, τον άνθρωπο ως δυνατότητα προσφοράς και ανοίγματος, αγαπητικής αυθυπέμβασης και μυστικής θυσίας.

Ο André Bazin γεννήθηκε στη μεσαιωνική πόλη Angers το 1918, χρονιά που έλαβε τέλος ο Α΄ παγκόσμιος πόλεμος. Σφυρηλατήθηκε στα χρόνια του δεύτερου πολέμου και της γαλλικής αντίστασης στο ναζιστικό έρεβος. Οι δύο μεγάλοι πόλεμοι καθόρισαν τον τρόπο σκέψης του, την οπτική του για τη νέα τέχνη. Στη συνέχεια βίωσε τους κραδασμούς της ταραχώδους μεταπολεμικής και ψυχροπολεμικής εποχής, μιας εποχής που γέννησε έντονη πολιτικοποίηση και παθιασμένες συγκρούσεις, αλλά και την προσδοκία πως ο κόσμος οδεύει προς κάτι καινούριο και ποιοτικότερο, προς τον εξανθρωπισμό των κοινωνιών, προσδοκία που συνήθως κυοφορείται σε τέτοιες δραματικές περιόδους. Ο Bazin ανήκει σε εκείνες τις πνευματικές προσωπικότητες που έχουν το σθένος να αναλάβουν το βάρος της εποχής, εκφράζοντας με δημιουργικούς τρόπους το αδιέξοδο, ώστε να καταστήσουν εφικτή την ουτοπία. Η ασθενική φύση του, ήδη από τα νεανικά χρόνια, δεν τον εμπόδισε να οραματιστεί έναν καλύτερο κόσμο και να εργαστεί με πλήρη αφοσίωση και άοκνα γι' αυτόν.

⁹ Dudley Andrew, «Every Teacher Needs a Truant. Bazin and L'Enfant sauvage», στο: *A Companion to François Truffaut*, επιμ.: Dudley Andrew, Anne Gillain, Wiley-Blackwell, West Sussex 2013, 221-241, εδώ σ. 222.

¹⁰ François Truffaut, «Yes, we miss André Bazin», στο: Andrew, *André Bazin*, ό.π., σ. xli.

¹¹ Truffaut, πρόλογος στο André Bazin, *What is cinema?*, τομ. 1, ό.π., σ. v.

Πέρασε τα πρώτα σχολικά χρόνια στο σχολείο των Χριστιανών αδελφών στη πόλη La Rochelle στις ακτές του Ατλαντικού, κοντά στη γενέτειρά του. Στην ηλικία των δώδεκα χρόνων βρέθηκε στο Παρίσι, όπου, αποφοιτώντας από το δημόσιο Γυμνάσιο με εξαιρετικές επιδόσεις και μετά από μια σύντομη επιστροφή στον γονεϊκό τόπο, το φθινόπωρο του 1938 θα έχει την ευκαιρία να εισαχθεί στο περίφημο εκπαιδευτικό ίδρυμα *École Normale Supérieure de Saint-Cloud*. Εκεί σπούδασε γεωλογία, γεωγραφία, βοτανολογία και ζωολογία. Ήταν η εποχή που αναγνώριζε την επιθυμία να αφοσιωθεί στη διδασκαλία, ενώ ανακάλυπτε σταδιακά νέα πεδία ενδιαφέροντος: τις τέχνες και τον πολιτισμό.¹² Παράλληλα, μελετούσε ακούραστα λογοτεχνία και φιλοσοφία, διευρύνοντας μετέπειτα το φάσμα των αναφορών του. Αυτή η ευρύτητα γνώσεων του έδωσε τη δυνατότητα να εξετάζει κάθε ζήτημα πολύπλευρα και σφαιρικά. Γι' αυτό πίσω από κάθε είδους έρευνα και μελέτη των φυσικών επιστημών ή των μαθηματικών, συνήθιζε να βλέπει φιλοσοφικές και θεολογικές προεκτάσεις.¹³ Την περίοδο εκείνη η σκέψη του Henri Bergson αλλάζει ριζικά τις έως τότε επικρατούσες φιλοσοφικές παραδόσεις στη Γαλλία από τη μια και από την άλλη, ενάντια στον κυρίαρχο θετικισμό προτείνει «μια ανώτερη επιστήμη που θα περιλάμβανε την εμπειρία της φύσης και όχι απλά τα γεγονότα της φύσης».¹⁴ Η μπερζονική φιλοσοφία μαζί με τη φαινομενολογική γαλλική σχολή με πρωτεργάτη τον Maurice Merleau-Ponty άφησαν έντονα τα ίχνη τους στο έργο του Bazin. Εξίσου, καθοριστική επίδραση στον τρόπο σκέψης του είχαν ο υπαρξισμός και η φιλοσοφία του Jean Paul Sartre καθώς και ο περσολανισμός των ρωμαιοκαθολικών φιλοσόφων Jacques Maritain και Emmanuel Mounier. Εξαιτίας αυτής της διττής επιρροής η σκέψη του θα χαρακτηριστεί ως περσοναλιστικός χριστιανικός υπαρξισμός.¹⁵ Με τον Mounier ο Bazin θα αναπτύξει μια ιδιαίτερη σχέση και συνεργασία, που θα εδραιωθεί και μέσω του χριστιανικού περιοδικού *Ésprit*, του οποίου εκδότης υπήρξε ο περσοναλιστής φιλόσοφος. Σε αυτό ο Bazin θα δημοσιεύσει άρθρα και ταυτόχρονα θα εμπνευστεί από τον ανθρωπισμό και την πνευματικότητα, αμφότερες διήκουσες αρχές των συντελεστών του περιοδικού.¹⁶

¹² Andrew, *André Bazin*, ό.π., σ. 8,11.

¹³ Ό.π., σ. 8.

¹⁴ Ό.π., σ. 13.

¹⁵ Elijah Siegler, «André Bazin», στο: *Encyclopedia of Religion and Film*, επιμ.: Eric Michael Mazur, California, Abc-Clio 2011, σ. 47-49, εδώ σ. 49.

¹⁶ Όπως σημειώνει ο Andrew, «το *Ésprit* του έδωσε την πλήρη πλαισίωση —θεολογική, φιλοσοφική, πολιτική και αισθητική— για κάθε ιδιαίτερη δραστηριότητα που αναλάμβανε». Βλ. Andrew, *André Bazin*, ό.π., σ. 29.

Η χριστιανική πίστη και ιδιαίτερα ο ρωμαιοκαθολικός μυστικισμός και ο γιανσενισμός βρίσκονται επίσης στα θεμέλια του στοχασμού του. Καταλυτική προς την κατεύθυνση αυτή, εκτός από τις σπουδές σε χριστιανικά περιβάλλοντα, ήταν η επίδραση του μαθηματικού, φιλοσόφου και χριστιανού ακτιβιστή Marcel Legaut, μέλους της Action Catholique, μιας ομάδας λαϊκών χριστιανών που ενδιαφερόταν για την κατάσταση της Εκκλησίας στη Γαλλία στις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα, και για τη θέση της χριστιανικής πίστης εντός του νέου και εκρηκτικά μεταβαλλόμενου κόσμου. Τέλος, στον αστερισμό των επιδράσεων στη σκέψη του Bazin εντάσσεται η θεώρηση του κόσμου του περίφημου Ιησουΐτη μοναχού Pierre Teilhard de Chardin, που πυροδότησε το ενδιαφέρον και την αγάπη του για τον κόσμο, έμψυχο και άψυχο. Από όλο αυτόν τον πλούτο των επιρροών θα γεννηθεί η θεωρητική και πρακτική θέση του για την κινηματογραφική τέχνη που εισέρχεται σαρωτικά στον χώρο της καλλιτεχνικής έκφρασης.

Σημαντική στιγμή στη ζωή του ήταν ο γάμος του με την Janine Kirsch που εργάστηκε μαζί του για την υπόθεση του σινεμά,¹⁷ καθώς και η γέννηση του γιού του, Florent, τον Ιούλιο του 1949. Την ίδια χρονιά βλέπει τον πνευματικό του γιο, François Truffaut, να εμπλέκεται όλο και περισσότερο με την κινηματογραφική τέχνη και να βρίσκει την προσωπική του πορεία στη σκηνοθετική δράση. Καθοριστική στιγμή τόσο στη δική του διαδρομή όσο και στην εξέλιξη του κινηματογράφου ήταν όταν, με το τέλος του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου και την έναρξη του ψυχρού, ο Bazin αναγνωρίζει την ανάγκη το μεταπολεμικό σινεμά να εξελιχθεί σε κάτι νέο¹⁸ και ουσιαστικό εντός ενός κόσμου παλιού και κατεστραμμένου. Αυτός ο θρυμματισμένος κόσμος μετά τους δύο μεγάλους πολέμους αναζητά να σηκωθεί στα πόδια του και, ασταθής και κλονισμένος αρχικά από την απρόσμενη φρικαλεότητα και τη νέα βαρβαρότητα, να μπορέσει σταδιακά να ανακτήσει τον βηματισμό του. Ο Bazin αγαπά τον κόσμο και επιθυμεί να υφάνει ξανά τα θρύμματά του, να θεραπεύσει τα τραύματά του, γνωρίζοντας την πολυπλοκότητα, τη ρευστότητα και την πολυσημία του. Ο κινηματογράφος αποκαλύπτεται ως το νέο μέσο που θα προσφέρει τη δυνατότητα να ψηλαφηθούν οι χαίνουσες πληγές, να προσμετρηθεί το βάθος των

¹⁷ Η Janine Bazin συνέχισε να εργάζεται για την ανάπτυξη του κινηματογραφικού μέσου και μετά τον θάνατο του συζύγου της μέχρι τον θάνατό της. Ο Jean-Luc Godard «γράφει πως ήταν ένα αστέρι που φώτισε την ιστορία του σινεμά». Βλ. Ronald Bergan, «Janine Bazin. Champion and producer of the French new wave», *The Guardian*, 7 Ιουνίου 2003, στο: <https://www.theguardian.com/news/2003/jun/17/guardianobituaries.filmnews> [πρόσβ.: 6 Αυγ. 2023].

¹⁸ Andrew, *André Bazin*, ό.π., σ. xv-xvi.

ρωγμών, να ιδωθεί κατά πρόσωπο το τραύμα και να αποκατασταθεί η απολεσθείσα ενότητα. Χαρακτηριστικά σημειώνει ο Σάββας Μιχαήλ στην εισαγωγή του μεταφρασμένου στα ελληνικά πρώτου τόμου *Qu'est-ce que le cinema? (Τι είναι ο κινηματογράφος)*:

[...] ο οντολογικός χαρακτήρας της έρευνάς του σπάζει τα όρια μιας αισθητικής, και γίνεται αναζήτηση ενός κινηματογράφου ικανού ν' ανοίξει «ένα παράθυρο» στον κόσμο, που σφαλιστός απ' τα καρκινώματα των πληγών του, προσδοκεί μια αποκαλυπτική διαδικασία που θα τον εξανθρωπίσει, αφήνοντας να διαφανεί «η φευγαλέα παρουσία του αιώνιου μεσ' στο ιστορικό». [...] Η μόνη απ' τις τέχνες που κατά τον Bazin θα ήταν σε θέση να υπηρετήσει με πίστη και ταπεινότητα το ιδανικό της υπέρβασης αυτού του τεμαχισμού, την αποκατάσταση της βαθύτερης ενότητας του ανθρώπου και του κόσμου, μεσ' απ' το παράθυρο όπου ο άνθρωπος ανακαλύπτει τον κόσμο του και ο κόσμος τον άνθρωπό του, είναι ο κινηματογράφος.¹⁹

Έτσι οραματίζεται τον ρόλο της νέας τέχνης ο ασθενικός André και δημιουργεί κινηματογραφικές λέσχες ώστε να μπορούν οι άνθρωποι να βρίσκονται μαζί και, ως ένα είδος θεραπείας της ψυχής, να συζητούν μετά την προβολή το αναδυόμενο σύμπαν κάθε ταινίας, να αναμετριούνται μαζί του και με τους εαυτούς τους, να μαθαίνουν να στοχάζονται και να κατανοούν. Και γράφει παθιασμένα και ασταμάτητα. Το συγγραφικό του έργο απαριθμεί τρεις χιλιάδες δοκίμια και άρθρα δημοσιευμένα σε διαφορετικά περιοδικά και εφημερίδες της Γαλλίας στα χρόνια ανάμεσα 1943 και 1958. Και δεν είναι παρά το 2018, με την ευκαιρία της συμπλήρωσης εκατό χρόνων από τη γέννησή του, που για πρώτη φορά ολόκληρο το σώμα των κειμένων αυτών θα συγκεντρωθεί σε δύο τόμους,²⁰ ώστε οι αναγνώστες να έχουν πλήρη εικόνα του κόσμου του και της αρχιτεκτονικής του.

Το 1951 αποτελεί μια ακόμη σημαντική χρονιά καθώς ιδρύει με δύο συνεργάτες του ένα από τα πιο επιδραστικά κινηματογραφικά περιοδικά παγκοσμίως, τα περίφημα *Cahiers du Cinéma*. Το 1957 αρχίζει να οργανώνει τον προγραμματισμό για τη δημιουργία ενός ντοκιμαντέρ μικρού μήκους με θέμα τις ρομανικές εκκλησίες

¹⁹ Μιχαήλ, «Ο Αντρέ Μπαζέν ως αντίφαση», στο: Αντρέ Μπαζέν, *Τι είναι κινηματογράφος 1. Οντολογία και γλώσσα*, Αιγόκερως, Αθήνα 1988, σ. 5-15, εδώ σ. 6.

²⁰ André Bazin, *Écrits complets*, Préface et notes par Hervé Joubert-Laurencin, Macula, Παρίσι 2018. Βλ. <https://www.editionsmacula.com/livre/ecrits-complets-2-volumes-sous-coffret/>, [πρόσβ.: 2 Ιουλ. 2023]. Ως το 2018, όπως έχει ήδη σημειωθεί, είχαν δημοσιευτεί σε τέσσερις συλλογές —οι περισσότερες πλέον εξαντλημένες—, μόνο εκατόν πενήντα από τα δοκίμιά του, ενώ το μεγαλύτερο μέρος του έργου του παρέμενε ανέκδοτο. Πράγμα που σημαίνει ότι ακόμη είναι περιορισμένη η εικόνα της συνολικής προσφοράς του και απομένουν πολλά προς ανακάλυψη.

της περιοχής Saintonge που βρίσκεται μερικά χιλιόμετρα δυτικά της γενέτειράς του. Ο Bazin ήθελε να αποτυπώσει την αγάπη του για τους μεσαιωνικούς αλλά λιγότερο γνωστούς και περίτεχνους ναούς, που έχουν ολοκληρωτικά εγκαταλειφθεί στη φθορά τους. Αυτό που επιθυμούσε να καταγραφεί στην ευαίσθητη επιφάνεια του φιλμ και από εκεί στην αιωνιότητα, ήταν αυτός ο ιδιόμορφα δουλεμένος τρόπος που η ιερή αρχιτεκτονική και γλυπτική στη συγκεκριμένη περιοχή, με το πέρασμα των αιώνων συνυφάνθηκε με την ανθρώπινη και φυσική γεωγραφία του τόπου.²¹ ο τρόπος που ενσωμάτωσε νέες ανθρώπινες δραστηριότητες στην αγροτική ύπαιθρο· ο τρόπος που η φύση αφέθηκε να εισχωρήσει εντός των αρχιτεκτονημάτων, δημιουργώντας μια νέα συνθήκη πληρότητας. Οι ερειπωμένες εκκλησίες γίνονται ζωντανοί, ανοιχτοί, πάλλοντες χώροι που υποδέχονται πουλιά, φυτά και δράσεις των κατοίκων της περιοχής σε μια ενότητα λεπτή και αρμονική, φιλοξενώντας τη ζωή στις ποικίλες μορφές της και ενδύοντάς την με την πνευματικότητα της αρχικής τους λειτουργίας, χωρίς να υπονοείται σε καμιά περίπτωση βεβήλωσή της.²² Την ολοκλήρωση του έργου εμπόδισε ο πρόωρος θάνατός του. Ο André Bazin πέθανε στις 11 Νοεμβρίου 1958 από λευχαιμία.

Το έργο του έχει ένα βαθύ πνευματικό χαρακτήρα και οι αναλύσεις του αποκαλύπτουν ένα αδιάπτωτο πνευματικό μέλημα, αισθητικό συνάμα και ηθικό. Κι αυτό εκκινεί από τη βαθιά αγάπη του προς τον κόσμο και προς κάθε πλάσμα που βρίσκεται εντός του. Γράφει ο Truffaut: «Αγαπούσε τον κινηματογράφο, μα ακόμη περισσότερο αγαπούσε τη ζωή, τους ανθρώπους, τα ζώα...».²³ Η πρώτη ύλη, λοιπόν, του μπαζινικού κινηματογραφικού βλέμματος είναι ολάκερος ο υλικός κόσμος, ό,τι συλλαμβάνουν οι αισθήσεις και μπορεί άμεσα να καταγράψει η στοχαστική ματιά της κάμερας, καθώς και υλικά, διαστάσεις και νοήματα της εσώτερης ζωής, άφατα, μη ορατά που ο φακός τα φέρνει στο φως, τα δίνει σχήμα και υφή, τα καθιστά αντικείμενα της όρασης και του στοχασμού. Η πολύτιμη αίσθηση της όρασης μέσω της κάμερας ανακτά τη θεμελιώδη δύναμη να φανερώνει κάτι περισσότερο από τον εαυτό της,²⁴ να δείχνει τη μυστική ουσία ή την αθέατη υπόσταση του ορατού. Αποκαλύπτει έτσι το αόρατο και άφατο, καθώς «το ίδιο του ορατού είναι να διαθέτει

²¹ André Bazin, «Les églises romanes de Saintonge», *Cahiers du Cinéma* 100 (Οκτώβριος 1959), σ. 55-61, εδώ σ. 56.

²² André Bazin, «Les églises romanes de Saintonge», σ. 60.

²³ Truffaut, πρόλογος στο André Bazin, *What is cinema?*, τομ. 2, ό.π., σ. vi.

²⁴ Maurice Merleau-Ponty, *Η αμφιβολία του Σεζάν. Το μάτι και το πνεύμα*, μτφρ.: Αλίκη Μουρίκη, Νεφέλη, Αθήνα 1999, σ. 93.

μια επένδυση αοράτου που καθιστά το ορατό παρόν ως μια κάποια απουσία».²⁵ Και η κινηματογραφική τέχνη αντίστοιχα «είναι η Κοινωνία που αναπαράγεται κάτω από μια μοναδική συνθήκη: να αφήσει να διαφανεί το Είναι, ο Χρόνος (Κόσμος), πίσω από τις πλευρές του Λογισμού...».²⁶

Ο Bazin είναι ένας από τους βασικούς θεμελιωτές της θεωρίας κινηματογραφικού ρεαλισμού, θεωρίας που κατανοεί τον κινηματογράφο ως μέσο άμεσης καταγραφής της πραγματικότητας και το κινηματογραφικό έργο ως την αποκάλυψη ή απελευθέρωση της φυσικής πραγματικότητας, και όχι ως την απλή αντανάκλαση της πραγματικότητας ή τη δημιουργία ενός εναλλακτικού φανταστικού κόσμου. Δέχεται, όπως σημειώνει ο Μιχαήλ, «την αντικειμενική ύπαρξη μιας μυστηριακής τάξης στην ουσία των πραγμάτων, που ο οντολογικός ρεαλισμός του κινηματογράφου είναι σε θέση να αποκαλύψει».²⁷ Αυτή η πίστη στην εξωτερικότητα, σύμφωνα με τον ίδιο, προδίδει μια μεταφυσική και ηθική θέση ως προς τη σχέση με τον κόσμο.²⁸ Ο κόσμος, οι άνθρωποι και το περιβάλλον εντός του οποίου υπάρχουν, παρουσιάζονται στην οθόνη ως εικόνες-γεγονότα,²⁹ που ενέχουν και αποκαλύπτουν μια βαθύτερη ουσία. Κι αυτή η ουσία ταυτίζεται με την ποίηση. Στο δοκίμιό του για τον κινηματογράφο του Ιταλού σκηνοθέτη Vittorio De Sica και τον νεορεαλισμό, σημειώνει: «Αν κάτι στον ρεαλιστικό κόσμο του ντε Σίκα προσδίδει μια πνευματική ουσία, αυτό είναι η ποίηση».³⁰ Ποίηση και αγάπη στη σκέψη του Bazin συνδέονται στενά, είναι λέξεις συμπληρωματικές, συνώνυμες, είναι οντολογικές προϋποθέσεις του δυναμισμού της κινηματογραφική τέχνης. «Η ποίηση, δεν είναι παρά η ενεργητική και δημιουργική μορφή της αγάπης, η προβολή της προς το σύμπαν».³¹ Ο στοχαστής αναγνωρίζει ότι ο κινηματογράφος χρωστά πολλά στην αγάπη του ανθρώπου προς τον άνθρωπο και καταλήγει:

Δεν θα μπορέσουμε ποτέ να κατανοήσουμε την τέχνη του Φλαέρτυ, του Ρενουάρ, του Βιγκό και ιδίως του Τσάπλιν, αν δεν ψάξουμε να βρούμε τι είδος αισθησιακής τρυφερότητας ή συναισθηματικής στοργής αντανακλούν τα έργα τους. Περισσότερο

²⁵ Ο.π., σ. 110.

²⁶ Πρόκειται για σκέψη του Σταύρου Τορνέ, όπως αναφέρεται στο Βρασίδιας Καραλής, *Μια ιστορία του ελληνικού κινηματογράφου*, μτφρ.: Αχιλλέας Ντελλής, Δώμα, Αθήνα 2022, σ. 301.

²⁷ Μιχαήλ, «Ο Αντρέ Μπαζέν ως αντίφαση», ό.π., σ. 10.

²⁸ Αντρέ Μπαζέν, *Τι είναι κινηματογράφος 2. Μια αισθητική του ρεαλισμού και του νεορεαλισμού*, μτφρ.: Κώστας Σφήκας, Αθήνα, Αιγόκερως, 1989, σ. 69.

²⁹ Ο.π., σ. 28-29.

³⁰ Μπαζέν, ό.π., σ. 71.

³¹ Μπαζέν, ό.π., σ. 84.

απ' οποιαδήποτε άλλη τέχνη, έχω την πεποίθηση, ότι ο κινηματογράφος είναι η κατεξοχήν τέχνη της αγάπης.³²

Η οπτική αναπαράσταση του πραγματικού όπως την εννοεί ο Bazin, φέρει το αποτύπωμα μιας βαθιάς και ανέκκλητης αγάπης. Συνεχίζοντας το σχόλιό του για την ταινία *Κλέφτες ποδηλάτων* (1948) του De Sica, δια φωτίζει τις εσωτερικές διασυνδέσεις των προαναφερόμενων εννοιών:

Η πραγματική του αξία (ενν. της ταινίας) έγκειται στο γεγονός ότι δεν προδίδει την ουσία των πράγματων, αφήνοντάς τα να υπάρξουν ελεύθερα, προς χάρη και μόνο του ίδιου του εαυτού τους, αγαπώντας τα, μέσ' στην ιδιαιτερότητα της μοναδικότητάς τους. Η αδελφή μου η πραγματικότητα, λέει ο Ντε Σίκα, κι ευθύς η πραγματικότητα τον τριγυρίζει, όπως τα πουλάκια το Φτωχούλη του Θεού. Άλλοι, τη βάζουν στο κλουβί και της μαθαίνουν να λέει αυτό που θέλουν. Ο ντε Σίκα, μαζί της ομιλεί, κι αυτή η γλώσσα είναι η αληθινή γλώσσα της πραγματικότητας, γλώσσα ανεπίληπτη, που μόνο η αγάπη μπορεί ν' αρθρώσει [...] Ο δημιουργός αισθάνεται μια ανεξάντλητη στοργή για τα πρόσωπά του. [...] δεν είναι διόλου τυχαίο τ' ότι κανείς από τους κακούς [...] δεν είναι αντιπαθής. [...] Το ιδιοφρές όμως εύρημα είναι η απόρριψη του μίσους στη γένεσή του, η μη καταδικαστική αντιμετώπιση κανενός. [...] Έχει το χάρισμα να μεταδίδει όλη την αξία μιας ανθρώπινης παρουσίας, μια απελευθερωτική χάρη στη μορφή και την κίνηση, που μεσ' στην μοναδικότητά τους αποβαίνουν, τεκμήρια ακαταμάχητα, υπέρ του ανθρώπινου όντος.³³

Από τη δεκαετία του 60 και εξής, θεωρητικοί κυρίως του δομισμού άσκησαν κριτική στην αναλυτική θεωρία του Bazin υποστηρίζοντας πως απο-ιστορικοποιεί και απο-πολιτικοποιεί τις ταινίες μέσω ενός θεωρουμένου αντι-υλισμού και μιας ουσιοκρατικής αντίληψης. Αμφισβητήθηκε η αισθητική του ρεαλισμού στην οποία ήταν αφοσιωμένος ο Bazin. Η οντολογία του θεωρήθηκε «αφελώς λανθασμένη», «ιδεαλιστική», «ουσιοκρατική», συνοδευόμενη από την «υποψία ότι βασίζεται σε θρησκευτική αντίληψη, εξαιτίας του ενδιαφέροντος του Bazin για έναν ιδιαίτερο προσανατολισμό της φιλελεύθερης ρωμαιοκαθολικής σκέψης» και ο ίδιος χαρακτηρίστηκε από τους αποδομιστές ως «αριστοκράτης ιδεαλιστής», «ανθρωπιστής μυστικός» και «αντιδραστικός Καθολικός».³⁴ Η εν λόγω αμφισβήτηση

³² Μπαζέν, ό.π., σ. 80.

³³ Μπαζέν, ό.π., σ. 77, 78, 82.

³⁴ Philip Rosen, «Belief in Bazin», στο: *Opening Bazin. Postwar Film Theory and Its Afterlife*, επιμ.: Dudley Andrew, Oxford University Press, New York, 2011, σ. 107. Οι συνθήκες που διαμορφώθηκαν στο χώρο της κινηματογραφικής κριτικής κατά τη δεκαετία 1960 με την επίδραση

αυτή σε καμία περίπτωση δεν περιόρισε την αξία του έργου του, η οποία τον εικοστό πρώτο αιώνα βρήκε οριστικά τη θέση της στο πεδίο των κινηματογραφικών σπουδών.³⁵

Πρέπει να τονιστεί πως ο Bazin δεν είναι θρησκευτικός στοχαστής ούτε δεσμεύεται από ένα πρόγραμμα θρησκευτικής ανάγνωσης των ταινιών ή πνευματικής θεώρησης του κινηματογράφου. Είναι, ωστόσο, εμφανές πως με τη μελέτη των κείμενων του γίνεται αισθητή η αύρα του χριστιανικού ανθρωπισμού και των χριστιανικών αρχών. Στην κατανόηση της παραπάνω διαπίστωσης βοηθά σημαντικά η προσέγγιση του κριτικού λογοτεχνίας Fredric Jameson. Ο Jameson διαπιστώνει πως ο τρόπος που η μπαζενική θεωρία αντιμετωπίζει τον κόσμο δια του κινηματογραφικού φακού, σηματοδοτεί πράγματι μια θρησκευτική προσέγγιση της πραγματικότητας. Εξηγώντας την αντίφαση που εντοπίζουν οι επικριτές της θεωρίας του, ξεκαθαρίζει πως δεν πρόκειται για μια μορφή θρησκευτικού ιδεαλισμού κι ούτε σχετίζεται με την απαξίωση του υλικού κόσμου και την άρνηση της ιστορίας. Στη θεωρία του κινηματογραφικού ρεαλισμού η φυσική πραγματικότητα δεν ταυτίζεται ούτε με τον υλισμό ούτε είναι ιδεαλιστική, αλλά μοιάζει κυρίως «με την χριστιανική αντίληψη της σωματικότητας ή της ενσάρκωσης».³⁶

Η επανένωση του τεμαχισμένου κόσμου και η θεραπεία των τραυμάτων του, με άλλα λόγια, όπως γράφει ο Jameson, «η λύτρωση της ύλης είναι μια αντίληψη υλιστική και, ταυτόχρονα, θρησκευτική, η οποία προεικονίζεται στην έμφαση που κάποιες χριστιανικές παραδόσεις δίνουν στην ιερότητα του σώματος, ως δημιουργίας, και κάποιες άλλες στην ανάσταση της σάρκας. Με τη διαπίστωση αυτή, δεν επιδιώκουμε να αποδείξουμε ότι ορισμένες ψευδο-υλιστικές αντιλήψεις αποτελούν καλυμμένες μορφές θρησκευτικού ιδεαλισμού· κάθε άλλο: επιδιώκουμε να ορίσουμε μια παρόρμηση που παραδοσιακά θεωρούνταν θρησκευτική, ως αυτό το υπέρτατο πάθος που χρειαζόμαστε για ν' αγαπήσουμε τον υλικό κόσμο σε όλη του την υλικότητα και, κατά συνέπεια, να τον μεταμορφώσουμε με την εκστατική αφοσίωση

των θεωριών της σημειωτικής, του δομισμού και μεταδομισμού, οδήγησαν στη θεώρηση του κινηματογραφικού μηχανισμού ως ιδεολογικού.

³⁵ Βλ. ενδεικτικά Robert P. Kolker, «Το κινηματογραφικό κείμενο και η κινηματογραφική μορφή», στο: *Εισαγωγή στις κινηματογραφικές Σπουδές. Κριτικές προσεγγίσεις*, επιμ.: John Hill, Pamela Church Gibson, μτφρ.: Κ. Βασιλείου, Χ. Κασσιμάτη, Πατάκης, Αθήνα, 2000, σ. 32-55, εδώ σ. 39-42.

³⁶ Η λέξη οντολογικός είναι η πλέον κατάλληλη για να δηλώσει την υπέρβαση της αντίθεσης ανάμεσα στον υλισμό και τον ιδεαλισμό. Βλ. Fredric Jameson, *Signatures of the Visible*, Routledge, Νέα Υόρκη και Λονδίνο 1992, σ. 255.

που μόνο η κάμερα μπορεί να προσφέρει».³⁷ Η παρατήρηση του Jameson είναι βαρύνουσα σημασίας γιατί αναδεικνύει, μάλιστα μέσω του κινηματογραφικού βλέμματος, την πραγματική διάσταση της θεώρησης της ύλης στο πλαίσιο της χριστιανικής ερμηνευτικής.³⁸ Η λύτρωση της ύλης είναι θρησκευτική και συνάμα υλιστική αντίληψη. Αποτελεί συστατικό στοιχείο θρησκευτικότητας που μετατρέπεται σε αγάπη για την κτιστή πραγματικότητα και οδηγεί στη χριστιανική κτισσιολογία σύμφωνα με την οποία «ολόκληρη η κτίση και ολόκληρη η ιστορία αποτελούν τη μοναδική θεοφάνεια με τις αναρίθμητες εκφάνσεις και δραματικές πορείες».³⁹ Ο υλικός κόσμος, ως το ακριβό και εύθραυστο δημιούργημα αγαπητικής έκστασης, αποκαλύπτει τη θεϊκή του προέλευση, την αντανάκλαση του άφθαρτου εντός του φθαρτού, αποκαλύπτοντας ταυτόχρονα την ίδια την πηγή της ζωής, τον Θεό. Υπό αυτήν την οπτική, η πνευματικότητα που διαπνέει τη θεωρία του Bazin, εκτός των άλλων, έχει σαφώς χριστιανικές κατανοήσεις που εκβάλλουν και στην ορθόδοξη θεολογία. Στο θεμελιώδες κείμενό του με τίτλο «Οντολογία της φωτογραφικής εικόνας», συνοψίζοντας τη σκέψη του για την αισθητική της νέας οπτικής γλώσσας, γράφει:

Οι αισθητικές ουσιαστικότητες της φωτογραφίας έγκεινται στην αποκάλυψη του πραγματικού. Οι αντανάκλασεις στο βρεγμένο πεζοδρόμιο, ένα παιδί που απλώνει το χέρι [...] δεν θα εξαρτηθεί από το δικό μου εγώ για το αν θα σημανθούν μέσα στο υφάδι του εξωτερικού κόσμου. Μόνο η απάθεια του φακού, απογυμνώνοντας το αντικείμενο από τις συνήθειες και προκαταλήψεις [...] κατορθώνει να το αποδίδει παρθένο στην προσοχή μου και από κει στην αγάπη μου.⁴⁰

Η εστίαση στο ταπεινό και κρυμμένο, αλλά συνταρακτικά υπαρκτό αναδιαμορφώνει μια αισθητική που έχει ξεχαστεί και υποτιμηθεί εντός μιας πραγματικότητας εγκλωβισμένης στην εξουσία του χρήματος - της μεγαλύτερης αίρεσης της εποχής μας, όπως έγραφε ο Bazin, και που, δυστυχώς, λανθασμένα εκτίμησε την κατάργησή της στο μέλλον.⁴¹ Οι μικρές στιγμές, οι σχεδόν αθέατες όψεις του κόσμου και των

³⁷ Fredric Jameson, «Το παρελθόν ως Ιστορία, το μέλλον ως φόρμα», στο: *Θόδωρος Αγγελόπουλος*, επιμ.: Ειρήνη Στάθη, ΦΚΘ-Καστανιώτης, Αθήνα 2000, 65-80, σ. 69.

³⁸ Η χριστιανική και δη η ορθόδοξη θεώρηση της υλικής πραγματικότητας έχει υποστεί διαχρονικά ποικίλες παραχαράξεις. Βλ. Χρυσόστομος Σταμούλης, *Κάλλος το άγιον. Προλεγόμενα στη φιλόκαλη αισθητική της Ορθοδοξίας*, Ακρίτας, Αθήνα 2004, σ. 230-231.

³⁹ Νίκος Ματσούκας, *Δογματική και Συμβολική Α. Εισαγωγή στη θεολογική γνωσιολογία*, Π. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 192.

⁴⁰ Αντρέ Μπαζέν, *Τι είναι κινηματογράφος I. Οντολογία και γλώσσα*, σ. 22, 24.

⁴¹ Επιστολή του André Bazin στον Guy Leger, 16 Οκτωβρίου 1940. Όπως αναφέρεται στο Andrew, *André Bazin*, σ. 22.

ανθρώπων που ο κινηματογράφος αποδίδει ευλαβικά στην αγάπη των θεατών ίσως καταφέρουν να αντισταθούν στον μαρασμό της κτίσης, στην κυριαρχία του γιγάντιου και τρομακτικού, στην καταδυνάστευση της επίπλαστης λάμψης, στην τυραννία της ισοπεδωτικής ομοιομορφίας και του θορυβώδους κενού. Ο Bazin μάς έχει ήδη δείξει τον τρόπο.